

Ahlâk ve Tasavvuf Kitaplarındaki

Hadislerin Sıhhati:

Bir İlmî Münakaşanın Seyri Üzerine Bâzı Notlar (2)

Dr. İbrahim HATİPOĞLU

D. HER BİR METNİN MUHTEVÂ ÖZETİ

İzmirli İsmâil Hakkı, *Cerîde-i İlmiyye*'de tefrika ettiği "İslâm Âlimleri ve Mütefekkirleri I: Hücetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed el-Gazzâlî" (sene 5, sayı 53, 15 Cemâziyelüla 1338, s. 1690 başlıklı makâlesinin dipnotundaki bir açıklamasında (el-İzâh [vr. 1]), ahlâk ve tasavvuf kitaplarında Hz. Peygamberin hadîsi olarak gösterilen sözlerin aslında onun sözleri değil, büyüklerin ve mutasavvıfların sözleri olduğunu ileri sürmüş ve Gazzâlî'nin bir eserinde zikrettiği "İnsanlar uykudadır; ancak ölünce uyanırlar" şeklindeki bir rivâyeti²⁰ örnek vermiştir.

Şeyh Safvet de bu açıklamaya katılmadığını ifade etmek üzere (el-İstizâh, [vr. 1]) yazdığı cevâbında İzmirli'nin kaydettiği ahlâk ve tasavvuf kitaplarındaki hadislere dâir sözü edilen küllî kâide şeklindeki hükme birkaç noktadan itiraz ederek açıklama istemiştir. Bu çerçevede, Meşhur hadis hâfizlarından pek çoğunun süfiyenin ileri gelenlerinden olduğu, onların eserlerindeki hadislerin de hadis olmadığını söylemenin yanlış olacağı, böyle kimselelerin ne kasten ne cehlen Hz. Peygambere yalan isnad etmelerinin söz konusu edilemeyeceği, verilen örnekte görüldüğü üzere, bâzı sözler sahâbi kavli gibi görünse de, bunların hükmen merfû olabileceğine işâret etmiştir.

Öte yandan tasavvuf kitaplarındaki hadislerden hareketle böyle bir hükme varılmışsa, tefsir ve siyer kitaplarında da böyle hadislerin bulunabileceği, ne var ki onlar için de benzer bir hükmün verilmesinin doğru olamayacağı savunulmuştur.

Yine burada Şeyh Safvet, tasavvuf kelimesi ile ifade edilen süfiyye ve mutasavvife terimlerinin ayrılması gerektiğini, süfiyenin eserlerindeki hadisler için böyle bir ithâmın söz konusu edilemeyeceğini, mutasavvifenin eserleri-

²⁰ Münâvî, Zeynüddin Muhammed Abdurraûf el- (ö. 1031/1622), *Feyzû'l-hadir*, I-VI 1. baskı, el-Mektebetü'l-Ticâriyyetü'l-Kübrâ, Mısır 1356, V, 56; a.mlf., *et-Te'ârif* (nşr. Muhammed Rıdvân ed-Dâye), Dârü'l-Fikri'l-Mu'âsir, Beyrut-Dımaşk 1410, I, 571 (Her iki eserde de Hz. Peygamber'in sözü olarak); Ali b. Sultân el-Herevî el-Kârî (ö. 1329/1911), *el-Masnâ* (nşr. Abdülfettâh Ebû Ğudde), Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 1404, I, 199 (Hz. Ali'nin sözü olarak); Kâtib Çelebi, Hacı Halife Mustafa b. Abdullah (ö. 1067/1657), *Keşf'z-zânân*, I-II, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1413/1992, II, 1043 (Şemseddin el-Keşşî'nin *Şerhu Hadisi en-Nâsü Niyâmün fe izâ matâ intebehâ* başlıklı eserine işâret ederken.)

nin de aynı şekilde böyle bir küllî kâide ile itham edilmesinin doğru olmayacağını savunmuştur. Şu halde ona göre tasavvuf kitaplarında zikredilip de hadis-i Nebî olmayan rivâyetler ancak mutasavvifenin eserlerinin bir kısmı için geçerli olabilir.

Şeyh Safvet'in izah isteğinin ardından, İzmirli daha ayrıntılı yeni bir açıklama yazmış (el-İzâh ve't-Tafsil, [vr. 4] ve bir sözün hadis olup olmadığının tespitinin ancak cerh ve ta'dil ilmi ölçülerine göre yapılabileceğini, ehâdis-i sâbiteyi ehâdis-i mevzûadan ancak hadis münekkidlerinin ayrabileceğini ifade etmiştir. Ona göre muhaddisler de tasavvuf kitaplarında pek çok uydurma rivâyet olduğunu söylemişlerdir. Bu konuda onların görüşlerine mürâcaat edilmelidir.

Daha sonra İzmirli, mevzûât edebiyâtından kaynaklarını sıralayıp bunlardan bir kısmında tasavvuf ehli aleyhinde söylenen sözlerden iktibaslarda bulunmuştur. Bu iktibaslarda gavs, abdâl, nakıbler, kırklar, bâzı mübarek gün ve geceler gibi konulara dâir rivâyetler, mutasavvife arasında meşhur bâzı sözler ve tasavvuf ehlinin zühd, tasavvuf ve tefsire dâir eserleri aleyhindeki görüşlere, ayrıca Gazzâlî, Ebû Nu'aym, Ebû Tâlib-i Mekkî, Sühreverdî, Ibn Cehdam gibi önde gelen sûfilerle ilgili eleştirilere yer vermiştir.

İzmirli'ye göre meşâyih-i sûfiyenin mevzû hadisleri bilerek kabul etmeleri söz konusu değildir. Ancak onlar müslümanlara hüsn-i zanda bulunmaları sebebiyle eserlerinde bu tür rivâyetlere yer vermişlerdir. Bunun dışında onlar ilham, keşif ve rüyâ ile de birtakım hadislerin sahih olup olmadığını tespit ettiklerini ileri sürmüşler, onları sevenler de bu sözleri hadis diye yaydıkları gibi, eserlerinde de bunlara yer vermişlerdir. Hadis ehli ise hadislerin sihhatini "keşf-i ricâl ile değil, nakd-i ricâl ile" tespit ederler. Ayrıca keşfen rivâyetlerin sihhatini tespiti çalışmak, Kitab ve Sünnet'in ihmâline sebep olur. İzmirli'ye göre, sûfiyenin nakd-i ricâli bilmemesi de bir kusur değildir, zîra herkes her ilimde mahâret sâhibi olmak zorunda değildir. Bu bakımdan ona göre Gazzâlî'nin de bu konuda yanılması normaldir.

Bu cevapta İzmirli'nin açıklık getirdiği bir diğer nokta da tasavvuf kitaplarındaki hadislerin Peygamber sözü olmadığı şeklindeki mutlak ifâdesidir. Ona göre elbette bu ifâde, hadis kitaplarında zikredilmeyip de sâdece tasavvuf kitaplarında yer alan rivâyetler için geçerlidir. Bir rivâyetin hadis olabilmesi için öncelikle temel hadis kitaplarında bulunması ve münekkidlerce de sihhatinin tespiti gerekir. Bu çerçevede İzmirli'nin dikkat çektiği bir diğer husus hadis ehlinin amellerin faziletleri konusunda gösterdiği tesâhül yâni

gevşekliliktir. Bu yaklaşım dolayısıyla siyer kitaplarında sahih ve sahih olmayan rivayetler yer almış, bu da tasavvuf kitaplarına yansımıştır.

Şeyh Safvet'in hükmen merfû husûsunda dikkat çektiği inceliğe de bir başka ayrıntı hakkında açıklamada bulunarak cevap veren İzmirli, mevzûât edebiyâtına has olarak kullanılan "mevkûfun 'alâ fûlânin" ifâdesi ile "min kavli fûlânin" ifâdeleri arasındaki farka işaret etmiştir.

Sonuç olarak İzmirli bu risâlede, bir rivâyetin bir tasavvuf kitabında yer almakla hadîs-i Nebî olmayacağı, sahihliğin veya zayıflığının ancak hadîs münekkidlerinde tespit edilebileceği, hadîs ilmi açısından sözü edilen tasavvuf kitaplarının ölçü kabul edilemeyeceği, bu kitaplarda da sahih hadîs bulunmakla birlikte bunların hangisi olduğuna ancak Ehl-i hadîsin karar vereceği, süfiyenin bilerek hadîs uydurmamakla birlikte, hüsn-i zanları sebebiyle veya keşf, rûyâ, ilham gibi yollarla sıhhatini tespit ettiklerini söyledikleri uydurma rivâyetleri hadîs diye rivâyet etmelerinin söz konusu olabileceği ancak bunların da hadîs ehline göre makbul sayılmadığı gibi hususlara dikkat çekmiştir. Yine "İnsanlar uykudadır; ancak ölünce uyanırlar" hadîsinin Hz. Ali'nin kelâmından olduğu, Gazzâlî'nin çok büyük âlim olmasına rağmen hadîste mâhir olmadığı, mevzû hadîsleri ihtivâ etmesi bakımından tefsir ve siyer kitapları ile ahlâk ve tasavvuf kitapları arasında bir fark bulunmadığı ve son olarak, ahlâk ve tasavvuf kitaplarının hadîs ilmi açısından eleştirilmelerinin onların kıymetlerini azaltmayacağı gibi hususlara açıklık getirmiştir.

Bu iddiaları cevaplamak üzere kaleme aldığı el-Cerh ve't-Ta'dil 'alâ'l-İzâh ve't-Tafsîl [vr. 17] adlı eserine, gönderilen açıklamalarda sözü edilen alıntıyı düzeltme isteğinin yerine getirilmediğine işaretle söze başlayan Şeyh Safvet, maksadını daha açık şekilde ortaya koymak için yazdığı bu cevapta öncelikle hadîslerin sıhhatinin tespitinde, Ehl-i hadîsin sözüne güvenilmesi gerektiğine işaret etmiştir. Esâsen açıklama istemekten asıl maksadının ilk başta varılan "genel hükmün" hangi kaynaktan alındığını öğrenmek olduğunu ancak İzmirli'nin bu hükmün kaynağını vermek yerine tek tek mutasavvıflar veya onların kitapları hakkındaki tenkitlere yer verdiğini, bu hükmün kaynağını ise göstermediğini belirtmiş ve açık bir dille bu isteğini tekrarlamıştır.

Ardından varılan bu genel hükmün yanlışlığından bahisle, gösterilen bazı delillerin yanlış yorumlandığı, özellikle tasavvuf kitaplarının bu yönünün öne çıkartıldığına işaret edilmiştir. Şeyh Safvet'e göre gerek eleştirilen şahıs-

lar gerekse kitaplar hakkındaki bilgiler tek taraflı olarak ve ulemâ arasında ulaşılmış nihâî kararlar görülmeksizin nakledilmiştir. Birçok kaynakta eleştirilen şahısların hadis ilminde de mâhir olduklarını beyan eden görüşler bulunduğu gibi, tasavvuf kitaplarındaki sahîh rivayetler de uydurmalarla kıyaslanmayacak ölçüde çoktur. Dolayısıyla bu eserler böyle bir genel hükümle itham edilmeyi hak etmemektedir.

Abdâl, evtâd hadisleri, mübârek gün ve gecelere âit rivâyetler gibi, tasavvuf ehli arasında sıkça duyulan bâzı konulara dâir hadislerin mevzû olmasına gelince, bu konuda da ulemâ arasında farklı görüşler vardır. İzmirli bunlardan lehte olanlara da hiç işârette bulunmamıştır. Şeyh Safvet'e göre, bu hadislerin butlâm sâbit olsa bile yine böyle bir "genel hüküm" vermek doğru değildir.

Münâkaşaya bu süreçten itibaren dâhil olan bir diğer husus da, "mazınne" kelimesi etrafında cereyan etmiştir. İzmirli'nin uydurma hadislerin çokça bulunduğu kaynaklar anlamında kullandığı Dihlevî'ye âit "mazınnetü hâzihi'l-ehâdis" ifâdesini Şeyh Safvet, bu hadisleri tespitte ölçü olacak kaynaklar şeklinde anlamış ve bu terim münâkaşa ile ilgili akılda kalan en dikkat çekici hususlardan olmaya devam etmiştir.

Şeyh Safvet, İzmirli'nin "hadislerin tasavvuf kitaplarında bulunması onun hadis olması için yeterli değildir" sözüne "hadis olmaması için de yeterli değildir, "sahîh olması için yeterli değildir" ifâdesine, "sahîh olmadığına da hükümlenmez" sözleri ile karşılık vermiştir. Yine süfiyenin keşf-i ricâl ile hadis rivâyet ettikleri bilinmemekle birlikte Hz. Peygamberin mânevî rûhâniyetlerinden aldıklarını söyledikleri birtakım rivâyetler var ise de tasavvuf kitaplarındaki hadislerin tamamının veya çoğunluğunun böyle olduğu söylenemez. Dolayısıyla varılan genel hüküm bu açıdan da yanlıştır. Tasavvuf kitaplarında bulunan bâzı mevzû hadisler, bu kitaplardaki rivâyetlerin tamamının uydurma olmasını gerektirecekse aynı kâide bütün ilim dallarına âit eserler için de geçerli olmalıdır, ki böyle bir çıkarım yanlıştır.

Ayrıca Şeyh Safvet, süfiyye ile mutasavvife kelimeleri arasında da fark olduğuna, hadis uyduranların belki bâzı câhil mutasavvıflar arasından çıkabileceğine ve söz konusu hükümün de ancak bunlar için geçerli olabileceğine işâret etmektedir. Tartışmanın sonunda Şeyh Safvet de, hadisler hakkında hüküm verecek son merciin hadis imamları olduğuna dikkat çekip İzmirli'den, tekrar ulaştığı genel hükümün hadis ehlinin eserlerinden dayanağını sormuştur.

Münâkaşa bu noktadan sonra İzmirli'nin eş-Şerh ve't-Tahlîl 'alâ'l-Cerh ve't-Ta'dîl [vr. 41] adlı yazısı ile devam etmiş ve İzmirli bu açıklamalarına Şeyh Safvet'in tasavvuf kitaplarında mevzû hadisin varlığını, hadislerin sıhhati-ni tespitinde hadis ehlinin sözlerinin hüccetliğini kabul ettiğini ve kendisinin de esas hedefinin zâten bu iki husûsu ispatlamak olduğunu söyleyerek başla-mıştır.

İzmirli'ye göre, Şeyh Safvet esas itibâriyle bu iki husûsu kabul etmekle birlikte, tâlî meselelere girerek birçok yerde hatâ ve karışıklıklara meydan vermiştir. İzmirli bunun ardından teker teker onun muhtelif meselelerde ya-nıldığını düşündüğü hususlara açıklık getirmiştir. Şeyh Safvet'in de belirtti-ği gibi, İzmirli iddialarını güçlendirecek tarzda, özellikle müteşeddîd mu-haddislerden bolca nakillerde bulunmaktadır.²¹ Bu çerçevede Hakîm et-Tir-mizî, Ebû Nuaym, Ebû Tâlib el-Mekki, Ebû 'Abdurrahmân es-Sülemî, Ibn Cehdam, Hâris el-Muhâsibî gibi mutasavvıflar, Ahmed b Hanbel'in Müs-ned'i gibi hadis kaynakları, İhyâ-yı 'ulûmü'd-dîn, Hilyetü'l-evliyâ', 'Avârifü'l-ma'ârif gibi tasavvufî eserler, kussâs, vâizler ve iyi niyetli dindarların uydur-maları, "İnsanlar uykudadır" rivayeti ve abdâl, fezâil hadisleri gibi konulara dair tenkidî nitelikli hayli geniş alıntılarda bulunmaktadır.

Yine Şeyh Safvet'in süfiye ile mutasavvife arasında fark olduğuna dair açıklamalarına binâen İzmirli de zühhâd, süfiye ve mutasavvife kavramları üzerinde durmuş ve bunlar arasında umûm-husûs ilişkisi olmakla birlikte her birinin diğeri yerine kullanılmasının mümkün olacağını savunmuş ve tasavvufî kaynaklardan örneklerle iddiasını güçlendirmeye çalışmıştır.

Tartışmalarda üzerinde durulan bir diğeri husus da tefsir ve te'vîl mese-lesi ve aralarındaki farktır. Şeyh Safvet'in Şevkânî'den yaptığı "Tefsir-i süfiy-ye tefsir değildir" şeklindeki alıntısı ile başlayan bu münâkaşa da, İzmirli'nin

²¹ İzmirli'nin kaynaklarını tespit sırasında müşâhede ettiğimiz üzere, kendisinin önemli alıntılarda bulunduğu âlimler büyük ölçüde tasavvuf konusunda müteşeddîd tavırlarıyla bilinen kimselerdir. İktibasta bulunduğu kişiler arasında, eleştirdiği kişi, eser ve fikirlere ciddi tenkitler yönelten âlimler fazla yer almaktadır. Bunlardan İbn Teymiyye, İbnü'l-Cevzi, Zehebt, İbn Kesir, Ali el-Kârî, Birgivi, Şevkânî, Şah Velîyullah, Abdülganî en-Nablusî gibi kimseler bidatler dolayısıyla tasavvufî eserlere yönelttiği eleştirileri ile, Sübkî, Nebhânî gibi kimseler belli başlı mutasavvıflara yönelik tenkitleri ile öne çıkar. Yine İzmirli'nin hadisleri mevzû olarak nitelendirme de bu konudaki aşırı tavırları ile tanınan şahsiyetlerin görüşlerine sıkça başvurduğu görülür. Nitekim benzer değerlendirmelere bizden önce Ali Yardım da dikkat çekmiştir ("İsmâil Hakkı İzmirli'nin Tasavvufî Yönü ve Hakkın Zaferleri Adlı Eseri Adlı Tebliğinin Müzakeresi", İzmirli İsmâil Hakkı: Sempozyum Bildirileri, TDV Yayınları, Ankara 1996, s. 172).

geniş nakil ve açıklamaları ile farklı boyutlara ulaşmıştır ki Şeyh Safvet'e göre tartışmanın tefsir kitaplarını da içine alacak şekilde genişlemesi konu dışına çıkmaktır.

Izmirli'ye göre keşf-i ricâl ile hadislerin sihhatinin isbâtı mümkün olmayacağı gibi, Şeyh Safvet'in ifade ettiği rûhâniyyet-i mukaddese-i Nebeviyeye'den bizzat alarak da hadisin sihhatinin tespiti imkânsızdır. Ayrıca böyle bir yola başvurmak Kitab ve Sünnet'in ihmâline yol açacaktır. Zira bunun isbâtı mümkün değildir. Hatta bu sebeple zâhir ve bâtin bütün ulemâ nezdinde ilhâmın esbâb-ı ilimden sayılmadığı ifade edilmiştir. İzmirli burada tekrar, sözü edilen meşhur dipnottaki cümle ve kelimeleri teker teker tahlil etmiş ve her bir husûsu mantık ve dil kuralları açısından inceleyip Tetkik[-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şer'iyye] Hey'eti'nin bunları anlayamadığını savunmuştur.

E. TARTIŞMA USÛLÜ AÇISINDAN METİNLERİN TAHLİLİ

Izmirli ilk olarak yazdığı dipnotta (*el-İzâh*, [vr. 1]) hiçbir şahsî itham ve açıklamada bulunmamış, sadece tasavvuf kitaplarındaki hadisler hakkında bir genel hüküm vermekle yetinmiştir. Şeyh Safvet de açıklama talebinde (*el-İstizâh*, [vr. 1]), açık olarak hiçbir şahsî ithamda bulunmamakla birlikte ilmi açıdan yapılan genellemenin yanlışlıklarına dikkat çekmiş, bunun doğurabileceği muhtemel hataları sıralamakla yetinerek, gerekli düzeltmelerin yapılması, istisnâların belirtilmesi ve genellemeden kaçınılması tavsiyesinde bulunmuştur. Ayrıca ona göre, Hz. Ali'den nakledilen örneğin, ortaya atılan iddiayı desteklemesi söz konusu değildir. Öte yandan yöntem olarak yazışmaların resmî yollardan ve kurum adına yapılması, ileri sürülen küllî kâide dolayısıyla duyulan rahatsızlığı ortaya koyması açısından dikkat çekicidir.

Şeyh Safvet'e âit bu açıklamaların ardından münâkaşanın zemînini iyi tespit etmek amacıyla İzmirli öncelikle usûl birliği üzerinde durmuş (*el-İzâh ve't-Tafsîl*, [vr. 4]), ahlâk ve tasavvuf kitapları etrafında, aralarında cereyan etmekte olan münâkaşanın cerh ve ta'dil ilmi usulleri içerisinde, ricâl tenkidî esâsına göre yapılması gerektiğine işaret etmiştir. Böylelikle, aynı zeminde aynı konu etrafında tartışılması durumunda ancak benzer sonuçlara ulaşmanın mümkün olacağına dikkat çekmiştir. Sözü edilen dipnottaki örneğe de itiraz edilmesi dolayısıyla burada İzmirli ulaştığı hükmün kaynağını vermek yerine, kendisinin o sonucu çıkarmasına neden olacak örnekleri sıralamayı tercih etmiştir. Tartışmanın bütün seyri boyunca görüleceği üzere Iz-

mirli, kendi dönemindeki benzeri aydınlar gibi, örneklerden hareketle sonuca/genel hükme varmaya çalışmıştır.

Bu safhada henüz kırıcı, küçümseyici bir üslup kullanmamış, düşüncelerini, muhâtabı örneklerle susturmanın daha doğru olacağı kanaatiyle, ilmî bir üslup ile yazmaya çalışmıştır. Ayrıca İzmirli eleştirdiği fikir, kişi ve eserler açısından da aynı titizlik ve hassâsiyete özen gösteren bir tavır sergilemiştir. Hatta daha kolay anlaşılmayı sağlamak düşüncesiyle, varılan kanaatler bölüm sonunda maddeler hâlinde özetlenmiştir.

İzmirli'nin usûl birliği konusundaki değerlendirmelerine katılan Şeyh Safvet de (el-Cerh ve't-Ta'dil 'ale'l-İzâh ve't-Tafsîl, [vr. 17]) onun, tartışmaların hadis ilmi ölçüleri etrafında yürütülmesi gerektiği şeklindeki teklifini benimser. Ancak örneklerden hareketle genel hükme ulaşmanın yanlış olacağını söyleyip, İzmirli'nin teklif ettiği yaklaşımı yine kendisinin ihlâl ettiğini ileri sürmüştür. Ayrıca örnekten genel hükme ulaşmanın ve hükmün de kâide-i külliyye şeklinde ifade edilmesinin doğru olmayacağı kanaatini dile getirmiştir. Bundan başka o, örneklerin de iddiayı destekleyecek şekilde seçme ve titizlikten uzak bir tarzda verildiğini söyler.

Münâkaşanın önceki safhalarında olduğu gibi burada da popüler yaklaşımlardan uzak, ilmî bir yöntem izlenmiştir. Sözgelimi, Şeyh Safvet, kendisini savunmak amacıyla hadis usûlündeki ayrıntılı bazı konulara telmih ile işârette bulunarak geçmektedir. Böyle bir yöntem izlenmesinde, eleştiri ve cevapların hey'etler adına yapılmasının tesiri büyüktür. Bu safhada meselâ sık sık Arapça iktibaslar yapılmış ve bunların tercümesi veya açıklanması yoluna gidilmeyip, buradan sonuçlar çıkartılmıştır.

Şeyh Safvet, İzmirli'nin ileri sürdüğü delilleri geçersiz kılmaya çalışırken, mantikî istidlâllere de başvurmuş, kendi düşüncesini destekleyecek deliller sıralamak yerine ileri sürülen deliller üzerinde durmayı tercih etmiştir. Tasavvuf kitaplarındaki uydurmalarla ilgili genel kâideyi çürütürken de, ilgili bahiste görüleceği üzere, bu mantikî açıklamaların tabii bir sonucu olarak, bu eserlerde yarıya varan oranda mevzûatın olabileceğini kabul eden bir duruma gelmiştir (vr. 19).

Şeyh Safvet'in bu açıklamalarına eş-Şerh ve't-Tahlîl 'alâ'l-Cerh ve't-Ta'dil [vr. 41] adlı beyânâtı ile cevap veren İzmirli, münâkaşanın asıl sebebi olan iki noktada Şeyh Safvet'in kendi düşüncelerini kabul ettiğini açıklamakla söze başlamış, ancak, talî konularda ise kendisine haksız tenkitler yönelttiğini ileri sürmüştür.

Tartışmanın bu safhasında eleştiri üslubu biraz daha sertleşmiş, açıkça kasıtlı çarpıtma (zühûl) ve kusurları gizleme (tedlîs) ithamlarından söz edilmeye başlanmıştır. Bu yaklaşımın tesiri ile, Şeyh Safvet'in son yazdığı risâlesinde tetkik ve tahlilin olmadığı fakat hatâ ve karışıklığın yaygın olduğu ifade edilmiştir. Yine Şeyh Safvet siyâk sibâk ilişkisini kuramamakla, mantık ilminin kurallarını bilmemekle, örnekleri anlayamamakla ve en temel kaynakları bile mütâlaa etmemekle itham edilmiştir. Bu safhada üslubun sertleşmeye başlamasında kanaatimizce, cevapları şahıslar adına yazmaya başlamanın da etkisi olmuştur.

Izmirli öncelikle kendisine yöneltilen eleştirileri cevaplandırmaya çalışmış ardından, evvelki delilleri daha da arttırma yoluna gitmiştir. Ancak yine de ulaştığı genel hükme dayanak teşkil eden açık bir kaynak vermeyip, örneklerin kendisini bu kanaate ulaştırdığını belirtmiş, delilden genel hükme varma yaklaşımını sürdürmüştür. Yine bu safhada şahıslar, konular ve eserlere dâir eleştiriler belirgin ve keskin ifadelerle ortaya konulmuş; tenkitler ahlâk ve tasavvuf ilminin sınırlarını aşacak tarzda genişlemiştir.

Açıklamalar sırasında istidlâl amacıyla kullanılan örnekler doğrudan ilgili konunun temel kaynakları arasından seçilmeye çalışılmış, özellikle müteşeddîd ulemâ ile tasavvuf ehlinin aleyhte açıklamaları öne çıkarılmıştır. Seçilen ilgili rivâyetlerin senedindeki uydurmacılıkla itham edilen hadis râvîleri üzerinde durulmaya ve sened açısından rivâyetlerin zayıflığı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ancak burada dikkat çeken bir husus da, tartışmalar açısından önemli olmasına rağmen hadis usûlü kaynaklarına mürâcaat etmek yerine, mevzûât ve ricâl edebiyâtına başvurulmasıdır.

Eserlerin yayımlanmasının ardından da tartışma sona ermemiş, bu safhada İzmirli *Mihrâb* mecmûasında yayımladığı ve birkaç sayı devam eden tenkidinde kendi açısından tartışmanın seyrini özetleyerek, üslubu oldukça sert bir cevap yazmıştır.

Burada izlenen yöntem, tartışmanın o ana kadarki seyrine yakışmayacak tarzda, ilmîlikten uzak ve avâmî bir nitelikte kaleme alınmıştır. Bu çerçevede İzmirli Şeyh Safvet'i tasavvufî çevresini de kullanarak tartışmayı halk arasında lehinde ve kendisini de tasavvuf düşmanı gibi göstermiş olmakla suçlamış, kendisinin de yirmi sene evvel Şazelîyye tarikatından hilâfetnâme aldığına işâret etmiştir.²² Burada kendi ilmî üslubu hakkında da ayrıntılı bilgi veren Iz-

²² İzmirli'nin Şazelîyye tarikatı şeyhi Hüseyin b. Muhammed el-Hasen el-Bağdâdî'den 15 Şa'bân 1321 (5 Kasım 1903) tarihinde aldığı bu hilâfetnâme Süleymâniye Kütüphanesi'nde (Izmirli Böl. db. 4213)

mirli'nin bu yaklaşımı büyük ölçüde savunma niteliği taşımaktadır. Ayrıca cevaplarda ilmî delil ortaya koyma kaygısından çok ilmî anlamda yetersiz görmeye yönelik bir gayret dikkat çeker. Bu çerçevede Şeyh Safvet'in eksikliğine işaret ettiği, kaynak yetersizliği, Arapça açıklamalar, mantıkî istidlâllerde bulunamama gibi hususlar üzerinde durmuştur.

Bu ithamlar karşısında Şeyh Safvet de benzer bir üslûpla son cevabına başlamış, tasavvufun ve buna bağlı olarak kendisinin geçmişte olduğu gibi bundan sonra da gâlib olacağını savunmuştur. Şeyh Safvet, İzmirli'nin sert üslûbundan son derece rahatsız olduğunu, kendisinin böyle bir yola başvurmayacağını söyledikten sonra, aynı zamanda ilmî mesleğini açıklamakla İzmirli'nin kendisini övdüğünü, bu arada sürekli aynı şeyleri tekrar edip durduğunu, "ehâdis" ile "ahdâs" kelimeleri arasındaki farkı ayıramayacak derecede Arapça bilgisinden yoksun olduğunu ayrıca kendisinin nezâketten çok uzak olduğunu ileri süren düşüncelere yer vermiş ve İzmirli'yi cevap vermeye değer bulmadığı gerekçesiyle, bu makâlenin son cevabı olduğunu açıklamıştır.

İzmirli de cevap olarak Şeyh Safvet'in gâlibiyet iddiasına karşı çıkarak bunun kendi düşüncesi olduğunu söyledikten sonra tasavvuf, sufi, mutasavvife ve mustasvife kavramları arasındaki farka dikkat çekmiştir. Şeyh Safvet'in *Sahihayn* hadislerinin sıhhatin zirvesinde olduğu konusunda ümmetin ittifak ettiği şeklindeki görüşünü de eleştiren İzmirli onu, Dârekutnî gibi hadis tenkidçilerinin görüşlerinden haberdar olmamakla suçlamış ve bunu hadis ilmindeki bilgisizliği ile açıklamıştır.²³

F. HADIS İLMİ AÇISINDAN METİNLERİN TAHLİLİ

Dönemin önde gelen iki âlimi arasında geçen bu tartışmada ilk açıklama

İzmirli İsmâil Hakkı'nın Şâzeli İcâzetnâmesi adıyla kayıtlı bulunmaktadır. Burada İzmirli'nin şeyhinin hocası ise Ali Nûreddin el-Yeşîrî'tî et-Tûnustî el-Hasenî olarak geçmektedir. İcâzetnâmenin başında kendisinden el-İzmirî İsmâil Hakkı b. Hasan b. Hüseyin şeklinde söz edilmektedir. Dış kapagında ise İsmâil Hakkı el-İzmirî eş-Şâzeli kaydı bulunmaktadır. Bu bilgiler ışığında, kendisinden düzenli tasavvuf dersleri almasından hareketle, İzmirli'nin icâzet aldığı şeyhinin Âsum Efendi olabileceği doğrultusundaki kuvvetli tahmin (Konur, Himmət, "İsmâil Hakkı İzmirli'nin Tasavvufî Yönü ve *Hakkın Zaferleri* Adlı Eseri," *İzmirli İsmâil Hakkı: Sempozyum Bildirileri*, s. 159) doğru değildir. İzmirli'nin Şeyhi Hüseyin b. Muhammed el-Hasen el-Bağdâdî'nin adı aynı zamanda onun tefsir okuduğu hocaları arasında da geçmektedir (Hizmetli, Sabri, *İsmâil Hakkı İzmirli*, s. 6). İzmirli'nin sözü edilen hilâfet icâzetnâmesi tarafımızdan *Ahlâk ve Tasavvuf Kitaplarındaki Hadislerin Sıhhati* adlı eserin sonunda neşredilecektir.

²³ *Sahihayn* hadisleri üzerine cereyan eden bu tartışmalar Dârekutnî (ö. 385/995) ile başlamıştır. Büyük ölçüde sened üzerine cereyan eden bu iddialar geniş araştırmalara konu olmuştur. Bu

malardan itibaren, daha çok felsefi ilimlerdeki ihtisâsıyla öne çıkan İzmirli de, amelî ve fikrî tasavvuftaki ihtisâsıyla dikkat çeken Şeyh Safvet de, aşağıda görüleceği üzere, hadis ilminin kâidelerini öne çıkaran ve tartışmayı o zeminde yürütmeye çalışan bir seyir tâkip etmiştir.

İlk olarak, İzmirli açıklayıcı nitelikli dipnotunda (*el-İzâh*, [vr. 1]), doğrudan bir kâide-i külliyye şeklinde hadislerin cerh ve ta'dilinde, mutasavvife ile muhaddislerin farklı yöntemler izlediğini; mutasavvıfların hadisleri değerlendirmede yeterli hassâsiyeti göstermediğini ileri sürmüştür. Yine o, hadis ehlinin ahlâk ve tasavvuf kitaplarındaki hadisleri Peygamber sözü olarak değil, pek çoğunu büyüklerin ve mutasavvıfların sözü olarak görmektedir.

Şeyh Safvet (*el-İstizâh* (vr. 1), İzmirli'nin bu iddialarının ardından ahlâk ve tasavvuf kitaplarındaki hadislere dâir bu küllî kâidenin doğru bir hüküm olmadığını, meşhur hadis hâfızlarından pek çoğunun aynı zamanda süfiyyenin ileri gelenlerinden olduğunu, onların eserlerindeki hadislere de "hadis değil" denilmesinin yanlış olacağını savunmuştur. Şeyh Safvet'in burada işâret ettiği bir hadis usûlü prensibi de ehlinin hadisleri senedsiz olarak zikretmesinin muhaddislerce de câiz görüldüğü şeklindeki kâidedir. Bu kâide dolayısıyla birçok muhaddis sâdece metinleri veya ilk râvileri vererek hadisleri eserlerine aldığı gibi, ehlinin bilmesine güvenerek zayıf râvilerden aldığı rivâyetleri de râvileri zikretmek sûretiyle eserlerine alabilmişlerdir. Rivâyet ve râvilerin tanındığı bir ilmî çevrede bu yaygın biçimde tatbik edilen bir uygulama olmuştur.

Şeyh Safvet'e göre, tasavvuf ve hadis ilminde zirveye ulaşmış bu kimse-lerin ne kasten ne cehlen Hz. Peygambere yalan nisbet etmelerinin söz konusu edilemeyeceği açıktır. Kaldı ki tasavvuf ehlinin kitaplarında bâzı sahâbilerce rivâyet edilen ve kendilerinin bilmesi mümkün olmayan gaybî ve uhrevî konulara dâir bâzı sözler, sahâbî kavli gibi görünse de, hükmen merfûdurlar. Yine her ilim dalına âit eserlerde senedsiz ya da mevkuf hadislere yer verilmiştir, bunlardan hareketle o ilim dalının bütün kitaplarının böyle bir ithâma mâruz bırakılması doğru olmadığı gibi, tasavvuf kitapları için böyle bir hüküm vermek doğru da değildir.

ithamlara cevap verenlerden birisi de İbn Hacer'dir (bkz. *Hedyû's-sârî* (nşr. Muhibbuddîn el-Haûb), Kâhire 1407/1986, 364-488. Bu konuda bilgi için bkz. M. Yaşar Kandemir, "Sahîhayn'e Yöneltilen Tenkitlerin Değeri," *Sünnetin Dindeki Yeri* (nşr. İsmail Lûtfî Çakan), İslâmî İlimler Araştırma Vakfı Yayınları, İstanbul 1997, s. 335-376.

Şeyh Safvet'in ısrarlı talebine rağmen İzmirli sözü edilen genellemenin (tikelden tümele varışın) kaynağını söylemek yerine (*el-İzâh ve't-Tafsîl*, [vr. 3]), muhaddislere göre hadislerin sıhhatinin ricâl tenkidi ile sâbit olduğu gerçeğine işaret ederek cevâbına başlamıştır. Buradan hareketle hadis ehli nazarında müteber kabul edildiğini söylediği, büyük ölçüde mevzû hadisleri ihtivâ eden on altı kaynağın adını vermiştir. Daha sonra sözü edilen eserlerde Gazzâlî'nin eserinde mevzû rivâyetlerin bulunduğu dâir fikirlere yer vermiştir. İzmirli bu alıntılarda hadislerin sıhhatini tespit için kendisi araştırma yapmak yerine geçmişteki değerlendirmeleri almakla yetinmiştir.

İzmirli'nin fikirlerini binâ ettiği önemli şahsiyetlerden birisi Şah Veliyullah Dihlevî olup, hadis kitaplarının dereceleri konusunda onun kanaatini zikretmiş, büyük ölçüde dördüncü tabaka eserlerinden olan tasavvuf kitaplarında sahâbe, tâbiîn, hukemâ ve vâiz sözlerinin, Hz. Peygamberin sözleri ile karıştığına dikkat çekmiştir.

Tasavvuf kitaplarındaki hadisler ya isnâdı ile ya da isnadsız olarak geçmekte olup İzmirli'ye göre temel hadis kaynaklarında bulunmadığı sürece itimat edilemez. Isnad ile kaydedilen hadislerin sıhhatine ise [şâyet temel hadis kaynaklarında yok ise] ricâl tenkidçilerinin hadis ricâli hakkındaki kanaatlerine göre hüküm verilir.²⁴ Ricâlin herhangi biri hakkında ta'n vâki' olmuşsa itimat edilmez. Görüldüğü üzere İzmirli tamamen nakd-i ricâli değerlendirmede ölçü almak gerektiğini ileri sürmektedir. Ancak kendisi bunu uygularken seçmeci bir tavır sergiler.

İzmirli'ye göre mutasavvıflar hadis ricâlinin tenkit ölçülerine uymadıkları gibi, müşâhede-i rû'yet-i Nebî, keşf veya ilham vâsıtasıyla ya da rûyâ yoluyla hadîsin sıhhatini tespit ettiklerini ileri sürmüşlerdir. Dolayısıyla sâdece onların bir hadîsi eserlerine almalarına dayanarak o hadîsin sahilliğini savunmak doğru olmaz. Ayrıca İzmirli'ye göre muhaddisler hüküm bildiren konularda gösterdikleri titizliği fezâil hadislerinde göstermemiştir.

Sahâbe kavli ile merfû hadis arasındaki bağlantı konusundaki eleştirileri ise, ilgili bahiste açıklayacağımız üzere, sahâbe kelâmı ile mevkuf rivâyet arasındaki ince ayırma²⁵ dikkat çekerek cevap vermeye çalışmış ve Hz.

²⁴ Bu doğrultudaki açıklamalarına rağmen İzmirli'nin, bu eserin sonunda *Sahihayn* hadislerindeki rivâyetlerin bir kısmı hakkındaki tenkitlere yer verdiği de görülecektir (vr. 80). Şu halde kendisinin, tenkide tâbi tutmaksızın *Sahihayn*'in de içinde bulunduğu diğer hadis kitaplarındaki hadisleri de sahil kabul etmediğini söylemek mümkündür.

²⁵ Özellikle mevzû hadis konusundaki eserlerde işaret edildiği üzere, "sahâbe kelâmı" ifadesi

Ali'ye nisbet edilen sözün onun kelâmı olduğu görüşünü savunmuştur.

Şeyh Safvet cevâbının *el-Cerh ve't-Ta'dil 'alâ'l-İzâh ve't-Tafsîl* (vr. 17) adıyla kaleme aldığı safhasında ise, İzmirli'nin tasavvuf kitapları hakkındaki rivâyetlerin "belki pek çoğu kibâr, mutasavvife sözüdür" ifâdesini kullanacak boyutta olmadığını ileri sürerek cevâbına başlar ve verilen delillerin de bunu ispatlamaktan uzaklığını savunur. Daha sonra da özellikle İhyâ hadisleri üzerine yapılan değerlendirmelerin bu iddiayı te'yid etmediğini söyler. Aynı şekilde tenkit yöneltilen hadisler hakkında da bunların bâzıları zayıf olsa da diğer tarîklerden bunların şâhidlerinin bulunduğunu beyan eder. Böylece İzmirli'yi rivâyetler konusunda da yeterince araştırma yapmadan bulduğu her değerlendirmeyi almakla itham eder.

Şeyh Safvet cevâbında, İzmirli'nin tasavvuf ehlinin hadisleri nakd-i ricâl ile almak yerine rûhâniyyet-i Nebevî, ilham, keşf ve rüyâ yoluyla aldıklarına dâir iddiasına karşı çıkar ve rûhâniyyet-i Nebevî'den aldıkları görüşü dışındaki iddiaların doğru olmadığını ileri sürer.

Ne var ki Şeyh Safvet, İzmirli'nin hâdise dâir kaynaklarını tahlil ederek cevap vermek yerine yazılanlardan hareketle cevaplar verme yolunu tercih etmiştir. Ona âit metinlerin transkripsiyonu sırasındaki dipnotların İzmirli'ye nisbetle azlığı bu durumu açıkça ortaya koymaktadır. Bunda aldığı kötü medrese eğitiminin kendisine sağladığı eksik bilgi birikimi yanında kaynaklara ulaşma konusunda muhâtabı kadar imkâna sâhip olmamasının etkisi olduğu açıktır. Şeyh Safvet'in kaynaklara sıkça başvurma konusundaki eksikliği karşısında İzmirli'nin çokça kaynağa başvurmasını ise, ileride görüleceği üzere, kısmen fikrine delil toplama gayreti içerisinde olması ile izâh etmek mümkündür.

Sonuç olarak Şeyh Safvet'e göre, tasavvuf kitaplarında geçmesiyle hadislerin Hz. Peygamber'in sözü olduğuna hükmedilemeyeceği tezi ne kadar doğru ise bunun tam tersi de o nisbette doğrudur ve tetkike göre sonuca ulaşılmalıdır. Bundan dolayıdır ki muhaddislerden hiç kimse böyle bir genel hüküm koyma yoluna gitmemişlerdir.²⁶ Kaldı ki tasavvuf kitaplarında

---

rivâyetin, kesin biçimde nisbet edilen sahâbiye âit olduğu durumlarda kullanılırken "mekkuf rivâyet" ifâdesi, Hz. Peygambere âit olma ihtimali de bulunduğu durumlarda kullanılır.

²⁶ İzmirli'nin bu tür küllî yaklaşımları dolayısıyla Ali Yardım "Bu ifâdeler, sınırlı çizilmemiş, misâli gösterilmemiş, şümlü belirtilmemiş, istisnâ tanımayan umûmî bir hüküm hüviyetini taşımaktadır" değerlendirmesinde bulunur. İzmirli'ye verdiği cevaplarında Şeyh Safvet de aynı hususlara işaret etmektedir (Ali Yardım, Himmet Konur'un "İsmâil Hakkı İzmirli'nin Tasavvufî Yönü ve *Haklan Zafêrleri* Adlı Eseri," adlı tebliğinin müzâkeresi, *İzmirli İsmâil Hakkı: Sempozyum Bildirileri*, s. 172).

mevzû rivâyetler bulunsa da bunlar hiçbir zaman ekseriyet konumuna gelemmez.

Şeyh Safvet'in tasavvuf kitaplarındaki mevzû hadislerin hiçbir zaman ekseriyeti teşkil etmeyeceği şeklindeki sözlerinden hareketle İzmirli, bir sonraki yazısına, onların tasavvuf kitaplarında mevzû rivâyetler bulunduğunu kabul ettiklerini açıklamakla başlamıştır (*eş-Şerh ve't-Tahlil 'alâ'l-Cerh ve't-Ta'dil*, [vr. 41]). Tasavvufa yönelik eleştirilerin temelinde müteşeddîd râvîlerden yapılan nakillerin etkili olduğu iddiasına da aynı yaklaşımla cevap verip, bu kitaplardaki uydurmanın varlığını kabul ettikten sonra, görüşüne başvurulanların müteşeddîd olup olmamalarının sonucu etkilemeyeceğini söylemiştir.

İzmirli'nin Gazzâlî münâsebetiyle üzerinde durduğu bir husus da rivâyet ilimleriyle ve hadis ile meşgul olmayan kimselerin bu konuda görüş beyan etmelerinin yanlış olacağı husûsudur. Kendisi de bu gruba dâhil olduğu için nakillerinde gerekli titizliği göstermeye çalışmıştır. Kendisinin ilmî üslûbunu açıklarken ifade ettiği "nakillerde asla tahrifte bulunmam. Yanlış anlayabilirim, hîn-i istinsahta yanlış da naklolunabilir. Fakat bile bile kalemimden tahrif sâdır olmaz" şeklindeki cümlelerinden de anlaşılacağı üzere nakillerinde son derece ciddi davranmıştır. Ancak tahkik sırasında zaman zaman dipnotlarda işaret ettiğimiz üzere, hadis ilmine vukufiyetinin fazla derin olmaması ya da hadis ilmindeki bâzı uygulamaların arka planını dikkate almaması sebebiyle değerlendirmelerinde hatâya düştüğü yerler olmuştur. Sözelimi, "erbâbına ma'lûm olduğu üzere râvîsi zayıf olmadıkça hadis münker olmaz" ifâdesi hadis usûlcülerinin yaptığı tanımlardan birine işaret etmektedir, oysa yapılan daha başka tanımlar da vardır.

İzmirli'nin özellikle eleştirilerinin bu merhalesinde ricâl kitaplarından çokça istifâde ettiği göze çarpmaktadır. Şeyh Safvet çok ısrar etmesine rağmen usûl-i hadis kitaplarına dayalı deliller serdetmekten çok bu kaynaklara ve cerh ve ta'dil lafızlarına atıfta bulunmuştur. Hadis usûlü müelliflerinin ricâl ilmine veya *Fetâvâ*'larına sıkça başvurmasına rağmen ulûmü'l-hadîse dâir eserlerine mürâcaat etmemesi muhtemelen ulaştığı "kâide-i küllî" şeklindeki sonuca buralardan delil bulamaması dolayısıyladır. Bu sebeple İzmirli usûl kitaplarından bir dayanak göstermek yerine örneklerin kendisini böyle bir küllî hükme götürdüğünü söylemekle yetinmiştir.

Ayrıca bu kısımda İzmirli'nin hadis ilmine vukufiyeti açısından dikkat çeken bir diğer husus da Ebû Nu'aym ve *Hilye*'si hakkında yaptığı çok

sayıdaki iktibas ile ilgilidir. Bu alıntılarda İzmirli *Hilye*'de adı geçen ve haklarında tenkid içeren sözler söylenmiş râvîlere işâret etmektedir. Oysa Ebü Nu'aym eserindeki rivâyetleri senedli vermiştir. Bunun anlamı, dönemindeki pek çok âlim gibi, râvîlerin durumu hakkında derin bilgi sâhibi olan diğer ilim ehli kişilere rivâyetle ilgili hükmü kendilerinin vermeleri için malzeme sunmak istemesidir. İkinci olarak Ebü Nu'aym, senedli olarak kaydettiği bu rivâyetlerin ardından çoğu kere seneddeki râvîler hakkında ya sözü edilen rivâyetin hemen altında ya da uydurmacı râvîlere dâir eserinde yapılan tenkitleri dile getirmiştir. Bunun da anlamı, yapılan tenkitleri zikretmek şartı ile zayıf veya mevzû rivâyetleri eserine almayı uygun görmüştür, demektir. Ayrıca, eserin ileriki bölümlerinde dipnotlarda zaman zaman işâret ettiğimiz üzere, şâyet bâzı tenkit edilen râvîler hakkındaki değerlendirmelere *Hilye*'de yer vermemişse bile *Kitâbü'd-Du'afâ*'sında bunlara işâret etmiştir. Oysa, rivâyetlerin senedli olarak zikredilme gerekçelerinin açıkça bilinmek ve kaydedilmek şartıyla zikredildiği dönemlere dâir bu tür uygulamalara işâret edilerek bu tenkitlerin yapılması daha ilmî ve titiz bir davranıştır.

İzmirli burada tenkidini biraz daha genişletip, hadis imamlarının da gevşeklik göstererek kitaplarında mevzû hadislere yer verdiklerini belirtmiş ve bu durumda tasavvuf kitaplarında mevzû hadis bulunmasının gâyet tabîî ve normal olduğunu savunmuştur.²⁷ Bu çerçevede tenkit edilen râvînin Buhârî ve Müslim'in eserlerinde bile bulunduğu işâret eden İzmirli, hadislerin âyetler gibi sübût bakımından kat'i olmadığından söz etmiştir. Ona göre sahîh hadislerin en çok bulunduğu Buhârî ve Müslim'de, *hasen* rivâyetlerin en çok bulunduğu Tirmizî ve Ebü Dâvud'ta bidatçilerin ve kendilerine eleştiri yöneltilen kimselerin rivâyeti, tenkit edilmiş (mat'ûn), delil almaya elverişli olmayan hadisleri vardır. Bu çerçevede *Sahîhayn*'de şâzz ve illetleri dolayısıyla eleştirilen hadislerin sayısı 210'dur. Bunların seksen kadar Buhârî'de, otuz ikisi her ikisinde, geriye kalanı Müslim'dedir. Müslim ricâlinden zayıf olduğu açıklanan râvî yüz altmışı aşmaktadır. *Sahîhayn*'de Kaderî, Hâricî, Nâcî, Şîî gibi birçok bid'at ehli kimse vardır. İzmirli bu açıklamalara yer vermekle birlikte bu tür râvîler ve hadis uydurmacılığı ile iliş-

²⁷ İzmirli'nin tasavvuf ve ahlâk kitaplarındaki hadislerin sıhhatini tespit ederken, bu konuda mürâcaat edilecek asılların temel hadis kitapları olduğunu beyan etmesi ile bu yaklaşımı arasında bir çelişki söz konusudur. Şu halde ona göre bir hadisin temel hadis kitaplarında bulunması da yeterli olmayıp, hadis hangi kaynaktan bulunursa bulunsun ricâl tenkidi sonucu varılan hükme göre karar verilmelidir.

kileri üzerinde hiç durmamıştır. Halbuki bunların bir kısmı yalan uydurmayı küfür saydığı, bir kısmının Şiiliğinin sâdece Hz. Ali'yi sevmek anlamında olduğu, bir kısmı uydurmaya karşı olduğu ve mezhebinin propagandasını yapmadığı, yine senedi munkatı' bâzı rivâyetlerin ilgili eserlerin başka yerlerinde muttasıl senedle rivâyet edildiği gibi açıklamaları söz konusudur.

Genel bir prensip olarak her iki âlim de Ehl-i hadisin tenkit yöntemlerini benimsediğini belirtmekle birlikte, delilleri kendilerini destekler tarzda sunmuşlardır. Ne var ki Şeyh Safvet açıklama ve eleştirilerinde geleneksel anlamdaki hadis ilmüne dâir birikiminden hareketle küllî bir şekilde meselelere yaklaşırken, İzmirli muhtelif kaynaklardan topladığı delillerden hareketle küllî bir hükme varmıştır. Şu halde Şeyh Safvet'in küllîden cüz'îye, İzmirli'nin cüz'îden küllîye varan bir yöntem izlediğini söylemek mümkündür. Ancak, eleştirilen bâzı rivâyetlerde muhtevâ açısından tenkide konu olabilecek hususlar bulunmasına rağmen, her iki âlim de akli istidlâllerle değil klasik hadis tenkidi yöntemleriyle râvî veya rivâyet tenkidi usûlünü benimsemiştir. Bu çerçevede özellikle İzmirli, râvîler hakkındaki değerlendirmeleri, rivâyetlerin birbirine nisbetle değerleri, rical âlimlerin rivâyetler hakkındaki kanaatleri, hadis kitaplarının tabakaları gibi konulardan hareketle hükme varmaya çalışmıştır.

Son olarak şunu ifade etmeliyiz ki, *Ahlâk ve Tasavvuf Kitaplarındaki Ehâdis Hakkında* adlı eserin muhtevâsında tartışılan konulara dâir temel yaklaşım, kendisini her iki müellifin fikrine yakın hissedenlerce de büyük ölçüde benimsenmiştir. Temelde tekke-medrese tartışmaları ve İslâm dünyasının modernleşmesi sürecine ışık tutan benzeri tartışmaların, yorum ihtivâ etmeden özgün hâli ile gün yüzüne çıkartılması mütehasıs okuyuculara sağlayacağı bilgiler ve sunacağı materyaller dolayısıyla da faydadan hâli değildir. Temelde iki farklı yaklaşımı temsil eden ve Osmanlı Devleti'nin son yılları ile Cumhuriyet'in ilk yıllarına ışık tutan *Ahlâk ve Tasavvuf Kitaplarındaki Ehâdis Hakkında* adlı eser dolayısıyla İzmirli İsmâil Hakkı ve Şeyh Safvet Efendi'yi rahmetle anıyorum.